

E-CONOM

Online tudományos folyóirat | Online Scientific Journal

Főszerkesztő | Editor-in-Chief

JUHÁSZ Lajos

Kiadja | Publisher

Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó |
University of West Hungary Press

A szerkesztőség címe | Address

9400 Sopron, Erzsébet u. 9., Hungary
econom@ktk.nyme.hu

A kiadó címe | Address

9400 Sopron, Bajcsy-Zs. u. 4., Hungary

Szerkesztőbizottság | Editorial Board

CZEGLÉDY Tamás

JANKÓ Ferenc

KOLOSZÁR László

SZÓKA Károly

Technikai szerkesztő | Technical Editor

TAKÁCS Eszter

A szerkesztőség munkatársa | Editorial Assistant

TARRÓ Adrienn

ISSN 2063-644X

Tartalomjegyzék | Table of Contents

CZEGLÉDI Pál

Szabadságjogok és gazdasági szabadság – a gazdasági növekedés két különböző tényezője?

Freedom Rights and Economic Freedom – Two Different Factors of the Economic Development?..... 2

TARRÓ Adrienn

A transznacionális vállalatok világgazdasági jelentősége: a megítélés és a szabályozás lehetőségei

The Interest of the Transnational Corporations to the Global Economic Trends: Facilities of the Judgement and Regulation 14

BORDÁS Eszter

Miért voltak képtelenek a hitelminősítő intézetek a 2008-as pénzügyi válság előrejelzésére?

Why were Credit Rating Agencies Unable to Predict the Global Financial Crisis in 2008? 28

ECKER Dóra Natália

Die Wirtschaftskrise 2007–2009 und deren Einfluss auf das Gold

*A 2007–2009-es gazdasági válság aranyra gyakorolt hatása
The Global Financial Crisis 2007–2009 and its Effect on Gold.....* 48

TÓTH Ákos

A fiskális- és kulturális föderalizmus szerepe Németország kultúrafinanszírozásában

The Role of Fiscal and Cultural Federalism in the Economic Performance of the Cultural Sector in Germany..... 58

GELENCSÉR Péter – BOKORNÉ KITANICS Tünde – NYÁRINÉ BUDVIG Anita – HARSÁNYI Csongor

Public and Corporate Attitudes towards Taxation: a Case Study from Hungary

Lakossági és vállalati adózási attitűdök: egy kérdőíves felmérés eredményei..... 75

BENEDEK Andrea

A hárompilléres fenntarthatósági modell környezeti és társadalmi aspektusának vizsgálata a vállalati gyakorlatban

Studying the Environmental and Social Aspects of the Three-pillar Sustainability Model in the Corporate Practice..... 90

KERESZTES Gábor

The Hungarian Innovational Potential and the R&D Sector

A magyar innovációs potenciál és a K+F szektor..... 106

KUNDI Viktória

Fesztiválok társadalmi és kulturális hatásainak mérése: módszertani áttekintés

Measuring the Social and Cultural Effects of Festivals: Methodical Overview..... 115

RESPERGER Richárd

A gyermekvédelmi szakellátás Magyarországon: a családközeli elhelyezés helyzete

Child-protecting Services in Hungary: the Situation of Family-near Hosting..... 130

BENEDEK Andrea¹

A hárompilléres fenntarthatósági modell környezeti és társadalmi aspektusának vizsgálata a vállalati gyakorlatban

A XX. század növekvő környezeti, társadalmi és gazdasági problémáinak sokasága ráébresztette az emberiséget arra, hogy az eddigi termelés és gazdasági növekedés nem tartható.

Az üzleti szervezetek környezetre gyakorolt hatása kétségtelen, ezért a gazdaság szereplői a fenntarthatóság érdekében konkrét intézkedéseket tettek. Ennek egyik megnyilvánulási formája a vállalatok társadalmi felelősségvállalása. A hosszútávon fenntartható vállalatok CSR (corporate social responsibility) gyakorlatának három – környezeti, társadalmi és gazdasági – alappillére van. A triple bottom line (TBL) szinergiája és egymásra gyakorolt hatása bizonyított, ugyanakkor az említett hármás dimenzió vállalati gyakorlatban történő érvényesülése különböző mértékű.

Ennek bizonyítására egy kvantitatív kutatás készült, melynek eredményeit a következő kutatás mutatja be. A tanulmány hazai vállalatok tevékenységének és CSR gyakorlatának két dimenzióját a környezeti és társadalmi aspektusát vizsgálja.

Az eredmények egyértelműen bizonyítják, hogy a hazai vállalati gyakorlatban még mindig hangsúlyosabb szerepe van a környezettudatosságnak, szemben a társadalmi felelősséggel, s ezt az érintettek felé kommunikálják is fenntarthatósági tanúsítványok megszerzésével.

Kulcsszavak: TBL (triple bottom line), CSR, társadalmi felelősségvállalás, környezettudatosság

Jelkód: L29, Q59

Studying the Environmental and Social Aspects of the Three-pillar Sustainability Model in the Corporate Practice

The increasing problems of the environment, society and economy drew the attention of the mankind that the practice of production and economic growth cannot be maintained in its present form.

The impact of the businesses on the environment cannot be doubted, so the actors of the economy took measures in the past few years. One of these measures is corporate social responsibility (CSR).

There are three pillars of the CSR practice of corporations which can be kept on the long run these are: environmental, social and economic. The synergy of the triple bottom line (TBL) and the impact on each other have already been proved, however, the extent of the above mention three dimensions in the practice of corporations are different. A quantitative research was carried out to prove this.

The present research observes two aspects of the activities and CSR practice of the corporations: environmental and social.

The results unambiguously show that in the practice of the domestic corporations there is a greater emphasis on environmental consciousness compared to social responsibility, which is also demonstrated by possessing different sustainability certificates.

Key words: TBL (triple bottom line), CSR, social responsibility, environmental consciousness

Jelkód: L29, Q59

¹ A szerző a Károly Róbert Főiskola tanársegédje (beandi75 AT gmail.com).

Bevezetés

A fenntartható fejlődés gondolata mára a tudományos és gazdasági élet egyik legfontosabb kérdésévé vált. A kifejezés alapvetően ökológiai gyökerekből táplálkozik, melynek alapgondolata a természeti környezet megóvása, s a biodiverzitás fenntartása volt, mára azonban a társadalmi problémák is a viták és a megoldási javaslatok alapját képezik.

Alig fél évszázada, hogy értelmiségiek és tudósok egy csoportja felismerve a növekvő fogyasztás és a fokozódó energiaszükséglet következményeit figyelmeztetőjelként elkészítette a Római Klub jelentést, hogy széles körben felhívja az emberiség figyelmét a gazdasági növekedés korlátaira.

Jóllehet ezt a kezdeményezést számos környezetvédelmi konferencia – Stockholm, Rio de Janeiro, Kyoto, Hága, Johannesburg követte, számottevő eredmény máig sem született.

A mai értelemben vett „fenntartható” kifejezést Brown R. Lester (1981) használta elsőként. A fenntartható fejlődés gondolatának és elterjedésének legmarkánsabb időszaka a '80-as évekre tehető, amikor (1987-ben) a Brundtland Bizottság definiálja ezt az eszmeiséget. Ezt követően jó néhány kezdeményezés született (Daly, 1991; Pearce & Atkinson, 1995; Láng, 2008; Kerekes, 2007), hogy összefoglalják és meghatározzák a kifejezés tartalmát, mégis mindmáig a legtöbbet hivatkozott fogalom a Brundtland jelentésben olvasható.

Am a makroökonómiai alapokra helyezett megfogalmazások nehezen adoptálhatók vállalati szinteken. Nem adnak megfelelő iránymutatást a szervezetek számára arra vonatkozóan, hogy mi is a szerepük és hogyan tudják a saját és az érintettek (stakeholderek) érdekeit megfelelően összehangolni (Carter-Rogers, 2008).

Éppen ezért a problémák megoldásának lehetőségeit mikroszinten kell kezdeni (Szlávik, 2009), így a kutatás célja is az, hogy közvetlenül a vállalati gyakorlatban vizsgálja a fenntarthatóság dimenzióit, s a megvalósítás eszközeit, eredményeit.

Fenntarthatóság a vállalati gyakorlatban

A vállalatok társadalmi felelősségvállalása nem mai keletű dolog, elég csak a japán vállalati kultúra egy életen át tartó gondoskodását említeni, de a vállalatok filantrópiája, mecenatúrája is régóta létező tevékenység már.

S ma, szinte egyetlen – magára valamit is adó – szervezetet sem találni, amelyik a vállalati honlapon az éves jelentés mellett ne közölné fenntarthatósági vagy CSR jelentést, hogy önkéntes alapon tájékoztassa az érdekelteket fenntartható tevékenységéről.

A stakeholdereknek történő megfelelési kényszer, s a '90-es évek vállalati botrányai, ételminőségszabványok problémái, a fogyasztók termékbojkottjai további felelős gondolkodásra ösztönözte a cégeket.

S bár különböző gyökerekből táplálkozva, s különböző fejlődéstörténeti utat bejárva az ezredfordulóra a két problémakör – a fenntartható fejlődés és a vállalati társadalmi felelősségvállalás (corporate social responsibility – a továbbiakban CSR) – összefonódik (Loew, 2004).

A vállalati gyakorlatban kezdetben ('90-es években) a környezeti aspektus dominanciája volt jellemző, mivel nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel a társadalmi problémák kezeléséhez (Schaefer, 2004). A társadalmi aktivitás kizárólag a szponzorálás, adományozás szerepét töltötte be. A jelentések „környezeti jelentés” néven kerültek kibocsátásra, s a problémamegoldás is alapvetően az ökológiai gondok elkerülésére (hulladékkezelés, a vállalat környezeti állapota, energiafelhasználása, környezeti akcióterv) korlátozódott.

Persze a paradigmaváltás, s az új vállalati filozófia nem aratott osztatlan sikert. Az újszerű gondolkodást sokan – különösen a tulajdonosok – ellenszenvvel fogadták. Meglátásuk szerint a környezetvédelmi szabályozások növekvő költségei a vállalatokat, s végső soron a részvényeseket (shareholdereket) terheli. Ezzel szemben Porter és Van der Line (1995) szemlélete éppen ellentétes volt, véleményük szerint a felelős gondolkodás „kikényszerítette” innováció költséghatékonysággal

párosul. A hatékonyabb erőforrás termelékenység növeli a környezeti teljesítményt, s versenyelőnyhöz vezet.

A társadalmi dimenzió szempontjából 2000 utáni időszak fordulópontnak tekinthető, mivel a belső és külső érintettek érdekeinek figyelembe vétele a vállalatok fókuszába kerül. Amellett, hogy figyelembe veszik a stakeholderek érdekeit, a problémák közös, párbeszédre alapuló megelőzésére és megoldására törekszenek.

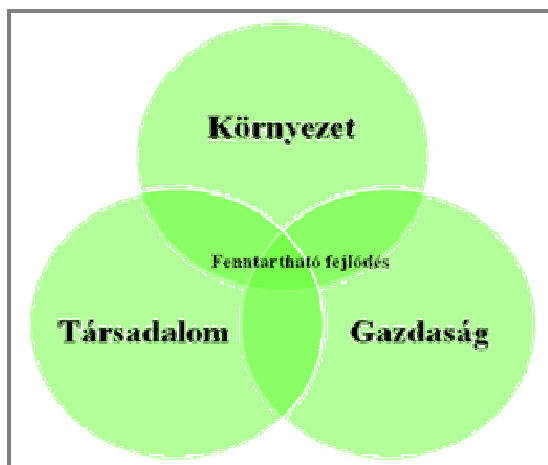
2005-től a vállalati jelentések „Triple Bottom Line” szellemében készülnek, melynek hármas tagozódása (Planet, People, Profit) már egyértelműen megfigyelhető a beszámolók szerkezetében. Külön fejezetet szentelnek a környezeti, társadalmi és gazdasági teljesítmények értékelésének.

A hárompilléres modell használatát a fenntarthatósági dimenziók könnyebb összehasonlíthatósága és könnyebb érthetősége érdekében elsőként egy oldenburgi professzor Bernd Heins szorgalmazta 1994-ben.

A hárompilléres modell a fenntarthatóságot az ökológia, a társadalom és a gazdaság egyenlő harmonizációjaként kezeli (Kerekes, 2008). Az egyes elemek függetlenek egymástól, s a gazdaság nem tagozódik be a környezeti rendszerbe, ám a fenntartható fejlődés csak akkor valósítható meg, ha a három dimenzió azonos súllyal van jelen. Éppen ezért ennek a fenntarthatósági modellnek számos bírálója akadt. Ez a gondolatmenet szolgáltatta a primer kutatás alapját is.

A dimenziók kapcsolatának és hierarchiájának értelmezése a szakmai élet állóvizét erősen felkavarta, melynek hatására mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban (Schaltegger–Burritt, 2005; Kerekes, 2006; Fleischer, 2006; Bulla–Tamás, 2006; Málóvics, 2007) sokféle koncepció született. A fenntartható fejlődés értelmezésének egyik alapvető kérdése a felhasznált természeti és mesterséges tőke helyettesíthetősége, melynek alapján a fenntarthatóság gyenge (ld.: 1. ábra), illetve erős koncepciója (ld.: 2. ábra) különböztethető meg. Az említett elméletek ábrázolását az 1. és a 2. ábra reprezentálja.

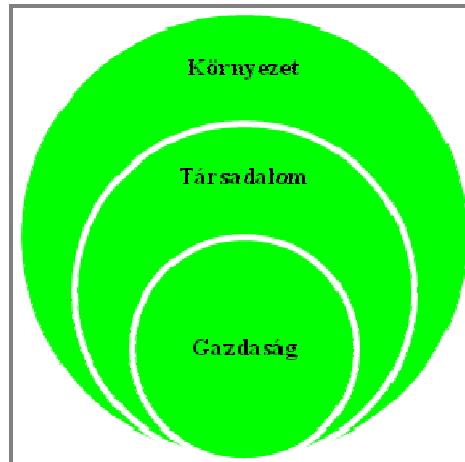
A gyenge felfogás szerint a környezet és a mesterséges tőke egymással helyettesítő viszonyban állnak, így a fenntartható fejlődés megvalósulásához elegendő, ha e két tényező együttes értéke nem csökken (Málóvics, 2009; Málóvics-Bajmóczy, 2009).

1. ábra: A fenntarthatóság gyenge koncepciója

Forrás: Fleischer (2006), p. 193.

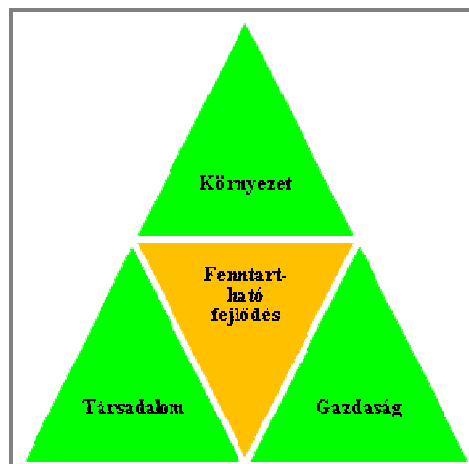
Ezzel szemben a fenntarthatóság erős koncepciója szerint „a természeti tőke mesterséges tőkével nem, vagy csak nagyon kis mértékben helyettesíthető, és ezért abszolút külső fenntarthatósági korlátot képez, amelynek egy minimális szintjét meg kell őrizni a fenntarthatóság érdekében.” (Málóvics, 2009, p.12.)

2. ábra: A fenntarthatóság erős koncepciója

Forrás: Fleischer (2006), p. 194.

A fenntartható fejlődés azonban nem kizárólag ökológiai, vagy társadalmi, hanem egy holisztikus látásmódot igénylő kérdés. Éppen ezért a fenntarthatóság ábrázolására talán az egyik legjobb kombinációt a fenntarthatósági háromszög szolgáltatja (ld.: 3. ábra), mely az összes lehetséges kombinációt integrálja.

3. ábra: Az integrált fenntarthatósági háromszög

Forrás: Bahr, M. (2007), p. 11.

A modell a három dimenzió abszolút egymásra utaltságát illusztrálja (*Dyllick-Hocserts, 2002*), mivel egyik dimenzió sem létezhet a másik nélkül. Ugyanakkor lehetőség nyílik az összehasonlításra.

A „*Good CSR*” időszakának kezdete körülbelül a 2008-as évekre tehető. A CSR a vállalati stratégia részévé válik úgy, hogy közben mind az üzlethez, mind a társadalmi tevékenységhez hozzájárul. A vállalatok belső kockázati menedzsmentre összpontosítanak, s a CSR-t nem egy különálló feladatként, hanem a vállalati egység összehangolt részének tekintik.

A vállalatok érintettekkel történő kommunikációjának eszközrendszere igen széleskörű, nemcsak jelentések közzétételével igyekeznek az érintettekkel kapcsolatba kerülni, hanem magatartási irányelvek, vállalatiirányítási szabványok, címkék és tanúsítványok valamint társadalmilag felelős befektetések eszközein keresztül.

Ezek közül a primer kutatás szempontjából lényeges vállalatiirányítási szabványok áttekintése indokolt.

Vállalatirányítási szabványok

A fenntartható vállalatirányításhoz kapcsolódó szabványok sora nagyon szerteágazó, ezek közül a továbbiakban a tanulmány szempontjából releváns két csoport a környezeti és a társadalmi szabványok kutatásban vizsgált eszközei kerülnek részletezésre.

A szabványok lehetőséget biztosítanak a vállalatok számára, hogy hiteles külső kommunikációjuk által ismertessék környezeti politikájukat és versenyképes termékeket, eljárásokat illetve versenyképes üzleti modellt alkalmazva fenntartható módon működjenek (Pauli, 2010).

Talán a legszélesebb körben ismert, s a vállalati gyakorlatban leggyakrabban alkalmazott környezeti szabvány az ISO 14001 (a környezetirányítási rendszer tanúsítása). A szabvány a vállalatok számára cselekvéseket határoz meg, hogy a környezetre gyakorolt negatív hatásukat csökkentsék és környezeti teljesítményükben további fejlődést eszközöljenek. Tágabb értelemben környezetmenedzsment szempontú vállalatirányítás, mely által a vállalat anyag- és energiafelhasználása, a szennyezőanyag emissziója és a hulladéktermelése csökken, a hulladékkezelés és újrahasznosítás lehetősége pedig javul (<http://www.mszt.hu/tanusitas/kir.html>).

Egy másik környezeti szabvány az Európai Unió által létrehozott EMAS (Eco – Management and Audit Scheme – Hitelesített környezetvédelmi vezetési rendszer), mely önkéntes alapon működő módszert nyújt a vállalatok számára, hogy azok környezeti teljesítményüket növeljék, és környezettudatos vállalati működést valósítsanak meg. Az előírásoknak megfelelően működő vállalatok használhatják az EMAS logóját, mely garanciát biztosít a környezetvédelmi jogszabályoknak való megfelelésről, további elkötelezettséget sugall a vállalati környezeti működés javítására vonatkozóan, teljes körű transzparenciát biztosít a stakeholderek számára, s ezáltal jobb kapcsolatot jelent az érintettekkel (<http://emas.hu/>).

A vállalatok társadalmi, etikai auditálását segíti az AA1000 (AccountAbility) világszerte érvényes, önkéntes szabvány, ami a fenntarthatóságot érintő operatív iránymutatókat tartalmaz (<http://www.accountability.org/>).

S végül a kutatás során is vizsgált szabvány az SA8000 (Social Accountability – Tanúsított társadalmi felelősségvállalás), mely egy világszerte érvényes, önkéntes minősítési rendszer. Munkával kapcsolatos kérdéskörök – egészséges és biztonságos munkakörnyezet, gyermekmunka, kényszermunka tilalma, diszkriminációmentesség, munkavállalók védelme, munkaidő és munkabérek szabályozása – felelős megvalósítását szabályozza és méri a szervezet fent említett területeinek teljesítményét. Valamennyi szervezetre alkalmazható szabvány iparágra, helyre való tekintet nélkül (<http://www.mallenbaker.net/csr/CSRfiles/SA8000.html>).

Anyag és módszer

A vizsgálatot Magyarországon működő kis-, közép- és nagyvállalatok körében folytattam, 2010 őszén. A mintában résztvevő válaszadók a vállalatok menedzserei és/vagy tulajdonosai voltak. E két státusz – főként a kisvállalatok esetében – gyakran egybeesett.

A vállalati kutatások legnagyobb problémája, hogy a válaszadási hajlandóság nem túl nagy, éppen ezért a vizsgálat során nem véletlen mintavételre került sor, ezen belül is az úgynevezett hólabda mintavételi eljárás került alkalmazásra. Jóllehet ennél a technikánál a válaszadók kiinduló csoportját véletlenszerűen jelölik ki, a későbbiekben a kapcsolati hálókra alapozva történik a válaszadók gyűjtése a kérdőívekhez. Ezzel a módszerrel összesen 164 kérdőívet sikerült kitöltve visszakapni, melyből 151 kérdőív bizonyult értékelhetőnek. A kutatás ebből adódóan nem reprezentatív, de érdekes eredményeket tartalmaz. A primer kutatás standardizált kérdőív segítségével történt, mely az *1. mellékletben* tekinthető meg.

Az adatfeldolgozás a Microsoft Excel 2007-es verziójú és az SPSS 17.0 program felhasználásával történt. A vizsgálatok megkezdése és a hipotézisek ellenőrzése előtt valamennyi metrikus változó normalitásvizsgálata megtörtént. A skálás változóknál a mérések pontosságának tesztelésére reliabilitás vizsgálatra is sor került.

Kutatási célok

A kutatási célok megfogalmazása a szakirodalmi áttekintés után történt. Szakértői körökben a hárompilléres modellről ellentmondásos vélemények fogalmazódtak meg. Éppen a modell működőképességet, gyakorlatban történő operacionalizálását kifogásolták.

A hárompilléres modellben a három oszlop egymástól elszigetelten létezik, ám ha megvizsgáljuk a fenntarthatósági problémák három kérdéskörét, azok nem választhatók el egymástól. Valamilyen módon kapcsolódnak egymáshoz, hatással vannak egymásra. A kutatás alapvetően a hárompilléres modell környezeti, társadalmi dimenzióit helyezi a vizsgálat fókuszába.

A tanulmány egyik fontos kérdése, hogy a vállalati CSR gyakorlatban a fenntartható fejlődés dimenziójának melyik része – a környezeti vagy a társadalmi felelősség kérdése – fontosabb a magyar cégek számára? A kutatás további kérdése, hogy milyen fenntarthatósági szabványokkal rendelkeznek a hazai vállalatok? Vajon a környezeti vagy társadalmi szabványok megszerzése fontosabb számukra?

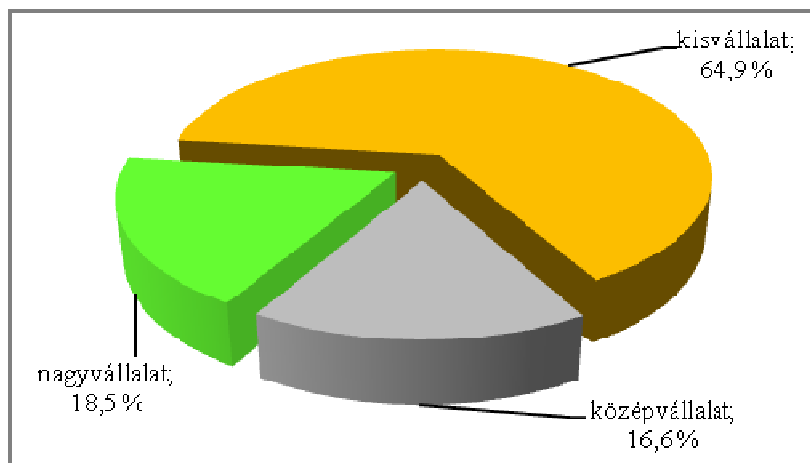
A szabványok természetesen egyfajta iránymutatásként szolgálnak az érintettek számára a tekintetben, hogy az egyes vállalatok mennyire fenntartható módon működnek, ám a kutatás a fenntarthatósági szabványok létét és a vállalati felelős működés gyakorlati összefüggéseit is vizsgálta. A kutatás célja volt, hogy a fenntarthatósági szabványok és az érintett csoportokkal tartott kapcsolat együttes hatását is vizsgálja a környezeti felelős vállalati működésre vonatkozóan.

Eredmények

A vállalatok adatai, jellemzői

Habár a vizsgálat több részterületre is kiterjedt, jelen tanulmányban, csak az aktuális kutatás szempontjából releváns összefüggések kerülnek ismertetésre.

A minta összetételét tekintve a kutatás során megkérdezett 151 vállalat 64,9%-a kis-, 16,6%-a közép-, míg 18,5%-a nagyvállalat volt (ld.: 4. ábra).

4. ábra: A minta vállalati méret szerinti megoszlása

Forrás: Saját kutatás, standard interjú, 2010; N=151

A tanulmány a válaszadó vállalatokat önkényesen, csak a vállalati méret szerinti kategóriák alapján vizsgálja. A vállalatméret kategóriái a foglalkoztatotti létszám alapján kerültek kialakításra, ahol – az EU nomenklatúrának megfelelően – a kisvállalatok 0 és 49 fő közötti alkalmazottat, a középvállalatok 50-499 személyt, míg a nagyvállalatok 500 fölötti alkalmazottat foglalkoztatnak.

Környezeti és társadalmi felelősség kérdései

A kérdőív összeállításakor a környezeti és társadalmi vállalati működés vizsgálatánál tételes érték-előskála technika alkalmazása történt. A válaszadók 5 fokú Likert-skálán minősíthették a vállalat megvalósult CSR gyakorlatát.

A vizsgálat során a környezeti viselkedés esetében nyolc, a társadalmi vállalati működés tanulmányozásánál hét itemből álló kérdéssor alkalmazása történt. A válaszadók kérdésenként egy és öt közötti pontszámokat kaphattak, így a környezeti magatartás során szerzhető maximális összpontszám 35, míg a társadalmi magatartás vizsgálatánál szerzhető összpontszám 40 pont volt. Az összehasonlíthatóság érdekében a környezeti és társadalmi összpontszámok átkódolásra kerültek, így mindkét esetben a maximális összpontszám azonos lett.

A mérések pontosságának tesztelésére reliabilitás vizsgálatra is sor került. A megbízhatóság és a belső konzisztencia a környezeti vállalati működését mérő skála eset 0,726 Crombach's Alpha értéket, míg a társadalmi felelősség vállalati működést mérő skála 0,842 Crombach's Alpha értéket mutatott, mely mindkét esetben magas belső konzisztenciára utal.

A vizsgálat első hipotéziseként megfogalmazott kérdés:

H1: A magyar vállalatok a környezeti felelősségvállalásra nagyobb figyelmet fordítanak, mint a fenntartható fejlődés másik dimenziójának tekintett társadalmi felelősségre – megerősítést nyert.

A vállalatok felelős magatartását vizsgáló skálán a válaszadók véleménye szerint a környezeti működés skálán a vizsgálatban szereplő magyar vállalatok magasabb átlagos összpontszámot (26,70 pontot) értek el, míg a társadalmi felelősség skálán, ahol ettől alacsonyabb (22,79) pontot szereztek. A különbség a független mintás nem paraméteres teszt (*Mann Whitney*) alapján szignifikáns ($p=0,00$).

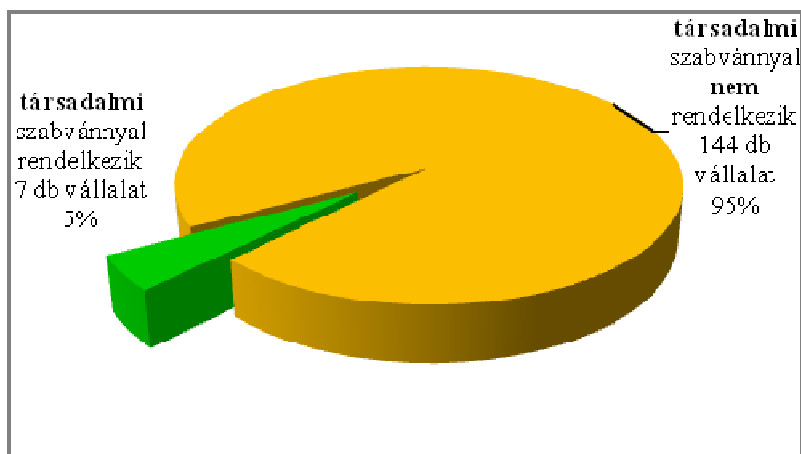
Fenntarthatósági szabványok

A tanulmány a vállalatok fenntarthatósági eszközrendszerét, s ezen belül a fenntarthatósági szabványokat vizsgálta. A kutatás során két szabványcsoport került kialakításra, a környezeti szabványok (ISO14001, EMAS) illetve a társadalmi szabványok (AA1000, SA8000). Valamennyire jellemző, hogy pontosan meghatározzák a fenntartható vállalati működés kritériumait, mechanizmusait, s nem utolsósorban a stakeholderek számára kommunikációs eszközként szolgálnak.

Ennek ellenére az empirikus vizsgálat eredménye szerint a H2 hipotézis:

H2: A fenntarthatósági szabványok megszerzése és léte elterjedt a hazai vállalatok körében. – nem nyert megerősítést, mert a szabványok, különösen a társadalmi szabványok birtoklása a vállalatok körében nem széleskörű.

A mintában szereplő 151 hazai vállalat közül mindössze 7 vállalat (4,6%) rendelkezett társadalmi szabványok valamelyikével, míg ettől több 55 vállalat (36,4%) szerezte meg a fent említett környezeti szabványok valamelyikét. Az említett arányokat az 5. és 6. ábra illusztrálja.

5. ábra: A társadalmi szabványok aránya a vizsgált vállalatok körében

Forrás: Saját kutatás, standard interjú, 2010; N= 151

A vizsgálati eredménynek megfelelően a H3 hipotézis:

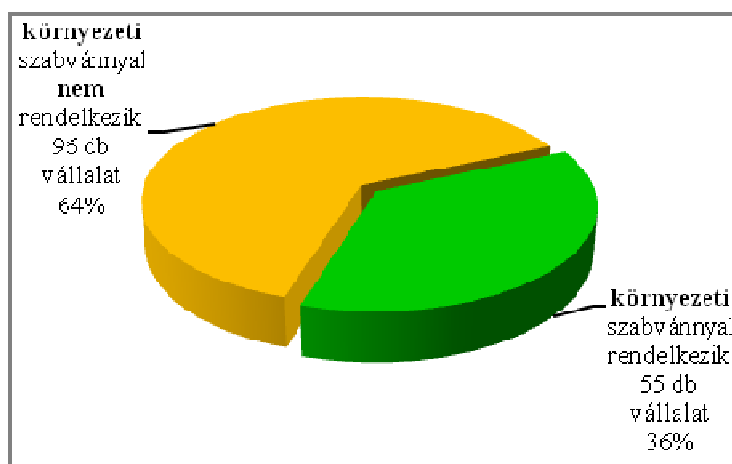
H3: *A fenntarthatósági szabványok közül a hazai vállalatok a környezeti szabványok megszerzését preferálják – megerősítést nyert (ld.: 7. ábra).*

A vizsgálat a továbbiakban a fenntarthatósági szabványok létét és a vállalati felelős magatartás összefüggéseit tesztelte. A primer kutatás eredménye mindkét (H4 és H5) hipotézist igazolta, megerősítette.

H4: *Azok a hazai vállalatok, amelyek környezeti szabványokkal rendelkeznek a vállalati működésben is felelős környezeti magatartást tanúsítanak.*

H5: *Azok a hazai vállalatok, amelyek társadalmi szabványokkal rendelkeznek a vállalati gyakorlatban társadalmilag felelős módon működnek.*

Azok a vállalatok, melyek a környezeti szabványok valamelyikével rendelkeznek, azoknak vállalati működése is környezettudatosabb, a környezeti szabvánnyal nem rendelkező vállalatoktól. Az összefüggés a független mintás nem paraméteres teszt (*Mann Whitney*) alapján szignifikáns ($p < 0,021$). Azok a vállalatok, melyek a társadalmi szabványok valamelyikével rendelkeznek azoknak működése is társadalomközpontúbb, a társadalmi szabvánnyal nem rendelkező vállalatoktól. Az összefüggés a független mintás nem paraméteres teszt (*Mann Whitney*) alapján szignifikáns ($p < 0,017$).

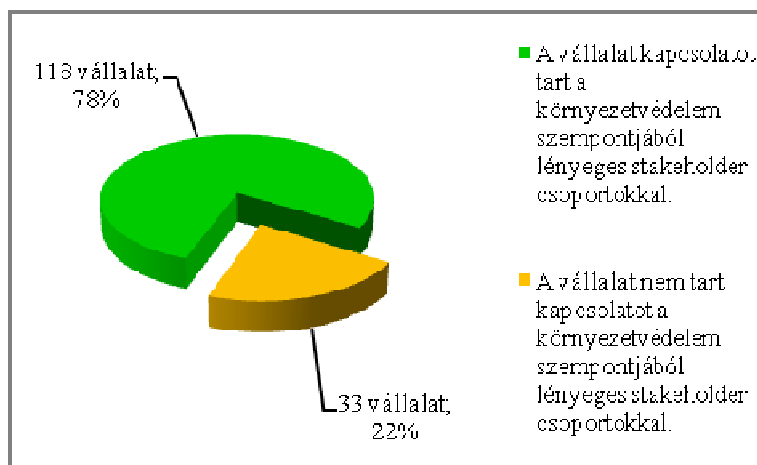

6. ábra: A környezeti szabványok aránya a vizsgált vállalatok körében

Forrás: Saját kutatás, standard interjú, 2010; N= 151

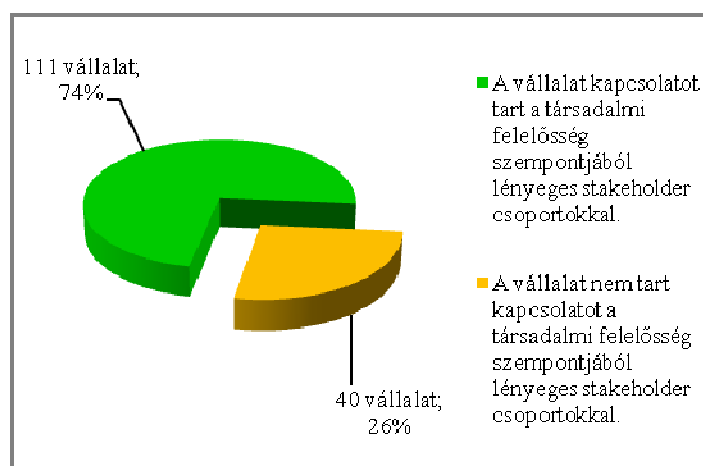
Stakeholder csoportokkal kialakított kapcsolat

Az előzőekhez hasonlóan a vizsgálat az érintetteket (stakeholder) a két dimenzió mentén két csoportra – a környezeti és a társadalmi szempontból releváns érintetti körre – osztotta.

7. ábra: Környezeti szempontból releváns stakeholder csoportokkal kialakított kapcsolat aránya

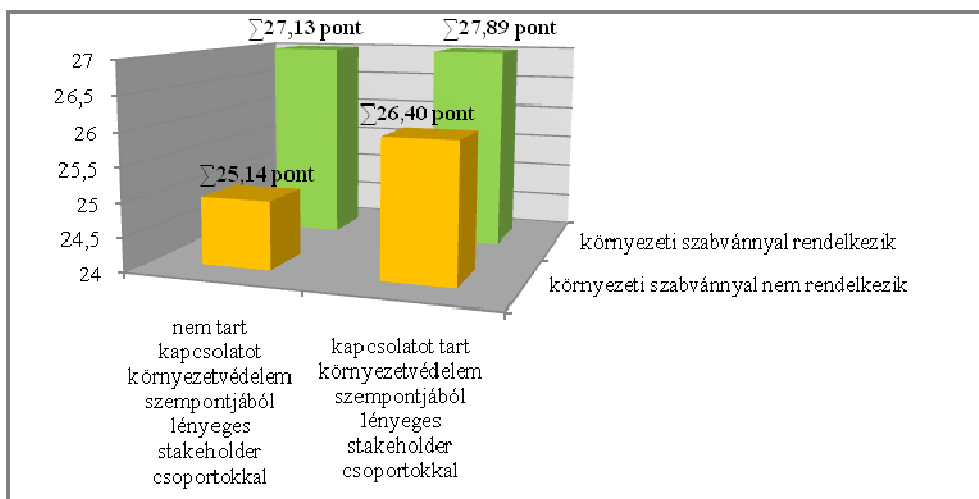
Forrás: Saját kutatás, standard interjú, 2010; N= 151

8. ábra: Társadalmi felelősség szempontból releváns stakeholder csoportokkal kialakított kapcsolat aránya

Forrás: Saját kutatás, standard interjú, 2010; N= 151

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a hazai cégek 78%-a a környezeti szempontból fontos stakeholder csoportokkal tart kapcsolatot, míg a magyar vállalatok 74%-a a társadalmi szempontból fontos stakeholder csoportokkal törekszik kapcsolat kialakítására. A környezeti és társadalmi szempontból releváns stakeholder csoportokkal kialakított kapcsolatok arányát a 7. és a 8. ábra illusztrálja. Az eddigi eredmények bizonyították, hogy a fenntartható vállalati működés összefüggésben van a vonatkozó érintetti csoportokkal és a megfelelő fenntarthatósági szabványokkal, ám a tanulmány választ keresett arra is, hogy a kettő együttes hatása mi módon befolyásolja a környezeti felelős vállalati működést. A vizsgálat azt bizonyítja, hogy azon vállalatok számára, akik valamilyen környezeti minősítéssel rendelkeznek, minden esetben környezettudatosabb vállalati gyakorlatot valósítanak meg, mint azok, akik nem rendelkeznek ilyen minősítéssel. A környezettudatos vállalati működés skálán a környezeti minősítéssel rendelkezők által elért átlagos értékek, – még akkor is, ha nem tartják a környezetvédelem szempontjából lényeges stakeholder csoportokkal a kapcsolatot – minden esetben meghaladják a környezeti minősítéssel nem rendelkező vállalatok átlagos értékeit, ennek adatai a 9. ábrán láthatók.

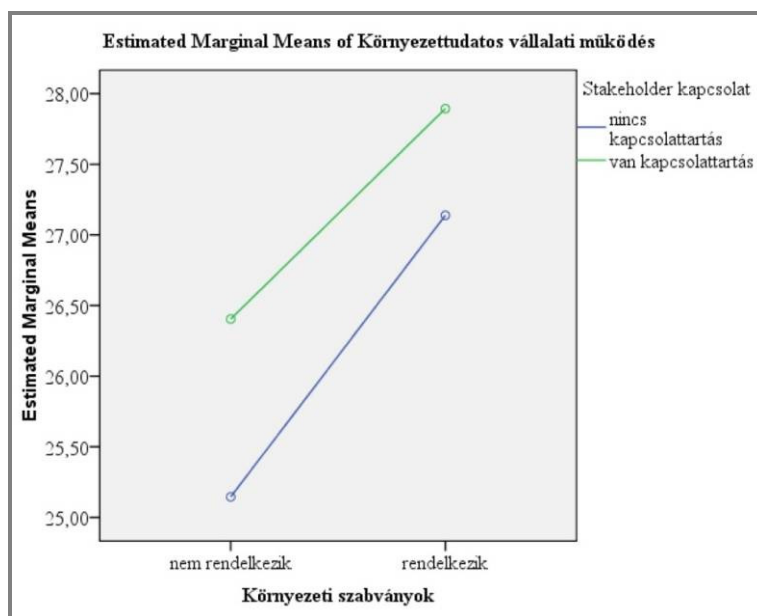

9. ábra: A környezettudatos vállalati működés skálán elért átlagos összpontszámok a környezeti szabványok és a stakeholder csoportok függvényében

Forrás: Saját kutatás, standard interjú, 2010; N= 151

A két független változónak, – a környezeti szabványoknak ($p < 0,091$), és a stakeholder kapcsolatoknak ($p < 0,0156$) – külön, külön van hatása a vállalati CSR működésre, azonban interakció a környezeti szabványok és a stakeholder kapcsolatok között nincs (nem szignifikáns, $p=0,806$). Vagyis az imént említett két független változónak a környezeti vállalati működésre nincs együttes hatása, így ennek a kutatási eredménynek az értelmében a H6 hipotézis nem nyert megerősítést (ezt szemlélteti az 10. ábra):

H6: A környezettudatos vállalati működésre gyakorolt hatás függ – a fenntarthatósági környezeti szabványok, és az környezeti érintetti csoportokkal tartott kapcsolat – faktorok kategóriáitól, melyek között interakció van.

10. ábra: A környezeti szabványok és a stakeholder kapcsolatok környezettudatos vállalati működésre gyakorolt együttes hatása

Forrás: Saját kutatás, SPSS 17 Output alapján összeállítva, 2010; N=151

Következtetések

A vizsgálatból kiderül, hogy a hazai vállalatok többsége a fenntarthatóság ökológiai pilléréért hangsúlyozza és az érintettek felé is ezt kommunikálja, ennek egyik megnyilvánulási formája a környezeti szabványok megszerzése.

A társadalmi dimenzió a hosszú távú vállalati működés során háttérbe szorul, a hazai vállalatok a társadalmi érintetti körökkel szorgalmazzák a kapcsolattartást, ugyanakkor kommunikációt a társadalmi fenntarthatósági szabványok megszerzésével nem kívánják erősíteni.

Összegzésként megállapítható, hogy a hazai vállalatoknak a társadalmi dimenzió területén van még mit fejlődniük ahhoz, hogy a nemzetközi nagyvállalatok CSR működési gyakorlatának színvonalát elérjék.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti Dr. Takácsné dr. habil. György Katalint, aki folyamatosan segítette a munkámat.

Irodalomjegyzék

- Bahr, M. (2007): Bildung für nachhaltige Entwicklung – ein Handlungsfeld (auch) für den Geographieunterricht?! *Praxis Geographie*, 9/2007, pp. 10–12.
- Bajmócy Z. – Málóvics Gy. (2009): A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, LVI (5), pp. 464–483.
- Brown, R. L. (1981): *Building a sustainable society*. A Worldwatch Institute Book, W.W. Norton, New York, 433 p.
- Bulla M. – Tamás P. (2006). *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Carter, C. R. – Rogers, D. R. (2008) A framework of sustainable supply chain management: moving toward new theory. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38 (5), pp. 360–387.
- Daly, H. E. (1991): Elements of Environmental Macroeconomics. In: Costanza, R. (ed.), *Ecological Economics* University Press, New York, pp. 32–46.
- Dyllick, T. – Hockerts, K. (2002): Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11. (2/3), 2002, pp. 130–141.
- Fleischer T. (2006): Fenntartható fejlődés: környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők. In: Farkas P. – Fóti G.: *Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához I.* 290 p. MTA Világ gazdasági Kutatóintézet – CEU Center for EU Enlargement Studies, Budapest, pp. 192–202.
http://www.vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf07/fleischer_fe-fejl-kor-tar-gaz-tenyezok_kum07.pdf,
letöltés dátuma: 2012. március 3.
- Kerekes S. (2006): A fenntarthatóság közgazdasági értelmezése. In: Bulla M. – Tamás P. (szerk.): *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövőképek és forgatókönyvek*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 196–211.
- Kerekes S. (2007). *A környezetgazdaságtan alapjai*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kerekes S. (2008). A fenntartható fejlődés európai szemmel. In: Gombos E. (szerk.) (2008): *Globális kihívások millenniumi fejlesztési célok és Magyarország*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, pp. 51–60.
- Láng I.: (2008). A Brundtland Bizottság és a fenntartható fejlődés.
http://www.nfft.hu/a_brundtland_bizottsag_es_a_fenntarthato_fejlodes/,
letöltés dátuma: 2010. október 29.
- Loew, T. – Ankele, K. – Braun, S. – Clausen, J. (2004): Significance of the CSR debate for sustainability and the requirements for companies. Münster/Berlin
http://www.ioew.de/uploads/tx_ukioewdb/future-IOEW_CSR-Study_Summary.pdf,
letöltés: 2012. január 21.
- Málóvics Gy. (2007). Fenntartható növekedés? A megújult lisszaboni stratégia kritikai elemzése a fenntarthatóság szempontjából. In: Farkas B. (szerk.): *A lisszaboni folyamat és Magyarország. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei*, JATE Press, Szeged, pp. 217–232.

- Málovics Gy. (2009) The Social Role and Responsibility of Small and Medium-sized Enterprises – Results of an Empirical Investigation Applying the Social Capital Approach. In: Bajmócy Z. – Lengyel I. (szerk.): *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*. JATE Press, Szeged, pp. 222–236.
- Pauli, G. (2010). *A kék gazdaság*. PTE-KTK Kiadó, Pécs, 369 p.
- Pearce & Atkinson (1995): Measuring Sustainable Development. In: Bromley, D. (ed.): *The Handbook of Environmental Economics*. Blackwell.
- Porter, M. E. – Van der Line, C. (1995). Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9 (4), pp. 97–118.
- Schaefer, A. (2004). Corporate sustainability – integrating environmental and social concerns? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 11. (Dec 2004) pp. 179–187.
- Schaltegger, S. – Burritt, R. (2005). Corporate Sustainability. In: Folmer, H. – Tietenberg, T. (ed.): *The International Yearbook of Environmental and Resource Economics*. Edward Elgar, Cheltenham, pp.185–232.
- Szlávik J. (2009). *A vállalatok társadalmi felelősségvállalása*. CompLex Wolters Kluwer.
- World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford, 400 p.
- Internetes források:*
- KÖVET Egyesület a Fenntartható Gazdálkodásért
<http://www.kovet.hu/view/main/160.html> – letöltés dátuma: 2012. január 12.
- Magyar Szabványügyi Testület
<http://www.mszt.hu/tanusitas/kir.html> – letöltés dátuma: 2012. február 20.
- Social Accountability 8000 - SA8000
<http://www.mallenbaker.net/csr/CSRfiles/SA8000.html> – letöltés dátuma: 2012. február 20.
- The AccountAbility
<http://www.accountability.org> – letöltés dátuma: 2012. február 20.
- The Eco-Management and Audit Scheme
<http://emas.hu> – letöltés dátuma: 2012. február 20.

Melléklet

1. melléklet: A kutatás során használt standardizált kérdőív

Kérdőív

Tisztelt Hölgyem/ Uram!

Alulírott – Benedek Andrea – a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Doktori Iskola PhD hallgatója vagyok. Jelen adatgyűjtésem célja, hogy a doktori értekezésem megírásához megbízható és aktuális információkat szerezzek. A kérdőíves válaszadás önkéntes és **/anonim/ név nélküli**.

A továbbiakban kötelezettséget válllok arra, hogy válaszait összesítve és kizárólag ezen kutatás céljára használom fel. A kérdőívet statisztikai módszerekkel kívánom feldolgozni, melynek eredményeit kérésre rendelkezésre bocsájtok. Amennyiben erre igényt tart, vagy további kérdése merülne fel, a következő e-mail címen vagyok elérhető: abenedek.kutatas@gmail.com.

Kérem, segítse munkámat a kérdőív kitöltésével!

Köszönettel:

.....
Benedek Andrea

Gyöngyös, 2010. július 4.

1. A következőkben állításokat olvashat. Kérem, karikázással jelölje, hogy melyikkel mennyire ért egyet. Az 1-es jelentse, hogy egyáltalán nem ért egyet, az 5-ös, hogy teljesen egyet ért. Természetesen a közbülső értékeket is használhatja.

	egyáltalán nem ért egyet	kicsit nem ért egyet	részben egyetért, részben nem	kicsit egyetért	teljes mértékben egyetért
A nagyvállalatok részéről a beszállítókkal szemben támasztott követelmények elsődleges célja a minőség biztosítása.	1	2	3	4	5
A nagyvállalatok részéről a környezetvédelmi és egyéb követelmények célja elsősorban a felelősség beszállítókra való hárítása.	1	2	3	4	5
Csak a nagyvállalatok engedhetik meg maguknak, hogy társadalmi, környezetvédelmi problémákkal foglalkozzanak.	1	2	3	4	5
Mindannyiunk érdeke, hogy a Föld és annak természeti környezete még unokáink számára is élhető legyen. Ennek érdekében a vállalatok számára prioritás kell, hogy legyen a környezettudatos gazdálkodás.	1	2	3	4	5
Ha egy vállalat odafigyel a környezetvédelmi célokra és a munkavállalók érdekeire, az sok esetben gátolhatja is az üzleti sikert.	1	2	3	4	5
A kis- és középvállalkozások környezettudatossága és társadalmi felelősségvállalása legalább olyan fontos, mint a nagyvállalatoké.	1	2	3	4	5
A legtöbb vállalat valójában nem a természeti környezet és a munkavállalók érdekeit tartja szem előtt, hanem csak képmutatásból kommunikálja ezt.	1	2	3	4	5
Az üzleti partnerek sokra értékelik, ha egy vállalat odafigyel a környezetvédelemre és a munkavállalókra.	1	2	3	4	5
A hazai fogyasztók nem értékelik ha egy vállalat odafigyel a környezetvédelmi célokra és a munkavállalók jóllétére.	1	2	3	4	5
Az alkalmazottak szemléletének formálása nagymértékben befolyásolja a vállalat sikerességét.	1	2	3	4	5

2. Kérem, jelölje, hogy mennyire jellemzik az **ÖN SAJÁT VÁLLALATÁT** a következők. Az 1-es jelentse, hogy egyáltalán nem jellemző, az 5-ös, hogy teljesen jellemző. Természetesen a közbülső értékeket is használhatja. Választását karikázással jelölje!

	egyáltalán nem jellemző	kicsit jellemző	részben jellemző, részben nem	eléggyé jellemző	teljesen jellemző
Takarékoskodás az árammal	1	2	3	4	5
Takarékos vízfelhasználás	1	2	3	4	5
Takarékos energiafelhasználás	1	2	3	4	5
Takarékoskodás az irodai eszközökkel	1	2	3	4	5
Takarékoskodás a termelési tevékenység egyéb nyersanyagaival	1	2	3	4	5
Környezeti hatásvizsgálat , kockázatmenedzsment	1	2	3	4	5
A hulladék mennyiségének csökkentése, hulladékgazdálkodás (szelektív hulladékgyűjtés)	1	2	3	4	5
Csomagolóanyagok felhasználásának csökkentése	1	2	3	4	5
Munkaerő megtartása akár erőfeszítés árán is	1	2	3	4	5
A munkaerő folyamatos továbbképzése Jó munkahelyi légkör kialakítása	1	2	3	4	5
A munkavállalók tájékoztatása a vállalat jövőbeli terveiről	1	2	3	4	5
A munkavállalók folyamatos motiválása, lehetőségek biztosítása	1	2	3	4	5
Munkavállalói elégedettség mérése	1	2	3	4	5
A munkavállalók testi-lelki állapotának védelme: egészségvédelem, baleset-megelőzés, stresszkezelés	1	2	3	4	5
Diszkriminációmentesség (női munkaerő, hátrányos helyzetűek védelme, rasszizmus)	1	2	3	4	5

3. **Rendelkezik-e az Ön vállalata a következőkben felsorolt tanúsítványok** (etikai kódex, együttműködési megállapodás, címke, standard) **valamelyikével? Válaszát karikázással, illetve beírással jelölje!**

	Rendelkezik-e az adott tanúsítvánnyal		Ha igen, mikor szerezte (év)	Ha nem: tervezi-e két éven belül, hogy megszerzi	
	igen	nem			
Fair Trade Labelling (méltányos kereskedelem minősítés)	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
Bármilyen hazai zöld címke pl.: Bio-kontroll	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
GRI (Global Reporting Initiative) Nemzetközileg elfogadott jelentési standard	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
ISO 26 000 szabvány	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
ISO 14 001 minősítés	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
ISO 9001 minősítés	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
SAIP (Self Assessment and Improvement Process) minősítési rendszer	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
OSHAS 18 001 (International Occupational Health and Safety Management System) munkaegészséggel és munkahelyi biztonsággal foglalkozó szabvány	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
EMAS	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
AA 1000 (Account Ability) minősítési rendszer	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
SA 8000 (Social Accountability) társadalmi elszámoltathatósági szabvány	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
Családbarát munkahely díja	igen	nem		Tervezi két éven belül	Nem tervezi
Egyéb1:					

4. Volt-e már valamilyen hátránya abból, hogy nem rendelkezett egy bizonyos tanúsítvánnyal?

igen, volt.

Ha igen, akkor mi hiányzott? .....

Megszerezte-e azóta ezt a tanúsítványt? igen nem

nem, még semmilyen hátrányom nem származott belőle

5. Nyújtott-e már valaha támogatást az Ön vállalata bármely szervezet, egyesület, stb... számára?

igen nem

Ha igen kérem, jelölje, hogy az alábbiak közül mely területeket támogatott a múltban vagy támogat jelenleg! Több választás is lehetséges!

sport,

oktatás

az oktatáson kívüli kulturális célok

egészségügy,

környezetvédelem,

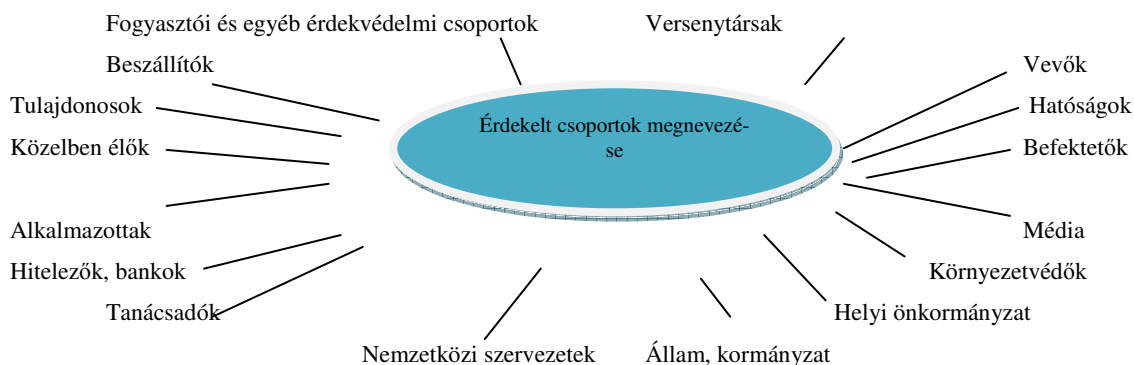
hátrányos helyzetűek (pl. árvák, mozgáskorlátozottak, stb.)

egyéb .....

6. Az Ön vállalata figyelembe veszi-e az alábbi érdekelt csoportokkal való kapcsolattartást?

igen nem

Ha, igen, akkor a következő partnerek közül kik azok, akikkel rendszeresen kommunikál a vállalat stratégiai céljairól és a célokhoz vezető utakról? Húzza alá az Ön vállalata által preferált csoportot/kat! Több érdekelt csoport jelölése is lehetséges.

7. Mi korlátozza azt, hogy általában a vállalatok társadalmi felelősségvállalása erősödjön és környezettudatosak legyenek? Kérem, karikázással jelölje választását! Több választás is lehetséges!

1. Anyagiilag nem éri meg.
2. Tapasztalat hiánya, szervezési készség hiánya.
3. A vezető nem elég elkötelezett.
4. A munkavállalókat nem érdeklik az effajta témák.
5. Képzés és tanácsadás hiánya.
6. Anyagi ösztönzés, támogatás hiánya pl.: kormányzat, önkormányzatok, ipari szervezetek részéről.
7. Az üzleti partnerek részéről nem elvárás, hogy környezettudatosan és társadalmilag felelősen működő vállalattal dolgozzanak.
8. Ezek a tevékenységek egyáltalán nem kapcsolódnak a vállalat tevékenységéhez.
9. A vállalatoknak nincs pénzügyi keretük, hogy ezekre áldozzanak.
10. A környezettudatos vállalati magatartás és a társadalmi felelősségvállalás nem jár érzékelhető előnyökkel a vállalat részére.
11. Idő hiánya.
12. Gyorsan változó jogszabályi körülmények nehezítik a megvalósítást.
13. Változásokkal szembeni ellenállás.
14. Burokrácia nehezíti a helyzetet.
15. Jobb gazdasági teljesítmény.
16. A jogszabályok nem ösztönzik (pl. adóvisszatérítés vagy kedvezmények formájában)
17. Nincsenek egyértelmű környezetvédelmi és munkavédelmi előírások.
18. A hatóságok korrupciós magatartása miatt nehéz a megvalósítás.
19. Egyéb:.....

8. Mi motiválja általában a vállalatokat, hogy a vállalatok társadalmi felelősségvállalása erősödjön és környezettudatosak legyenek? Kérem, hogy választását karikázással jelölje! Több választás is lehetséges!

1. Hírnév, pozitív kép, imázs kialakítása, márká/érték erősítése
2. Anyagi forrásokhoz jutás egyik eszköze
3. Természeti környezet iránti elkötelezettség, környezet védelme
4. Üzleti kockázatok csökkentése, üzleti kockázatmenedzsment
5. Társadalmi szolidaritás
6. Megtakarítás, spórolás
7. Vonzó a potenciális jól képzett munkaerő számára.
8. Egyéb:.....

9. Az Ön vállalatára vonatkozó általános adatok.

A válaszadó vállalat, mely országban található:

Melyik megyében található:

A vállalat mérete:

1. Hazai nagyvállalat
2. Nemzetközi vállalatcsoporthoz tartozó cég.
Melyik országban található az anyavállalat?.....
3. Középvállalkozás
4. Kisvállalkozás

Foglalkoztatottak száma:.....

Jogi forma/ tulajdoni forma:

- Rt   Kft   Bt   Kkt   Közös vállalkozás
 Egyesülés   Egyéni vállalkozás

Kérem, nevezze meg a vállalat legfőbb terméke(i)t / szolgáltatása(i)t , tevékenységi köre(i)t:

Kitöltő személy beosztása: .....

Értékesítés módja:

- Termékeit/szolgáltatásait kizárólag hazai piacon értékesíti.
 Termékeit/szolgáltatásait részben hazai, részben külföldi piacon értékesíti.
 Termékeit/szolgáltatásait kizárólag exportálja, külföldi piac(ok)on értékesíti.